

„Tak musí být ta rovnováha ve vesmíru“: O přátelství v kvalitativním výzkumu

Hana Porkertová¹

‘There must be balance in the universe’: Friendship and qualitative research

Drawing on interviews and ethnographic research that grew into a deeper relationship with some of the communication partners, the article discusses interweaving of qualitative research and friendship. Making close friends while doing research is still rather uncommon and most methodological books advice to keep researchers and research participants demarcated, with clearly defined roles. In contrast, this article shows research as created in mutual heterogeneous connections of diverse elements, in which there are no clear borderlines not only between subjects and objects of study, but also between ‘friend’, ‘learner’, or ‘researcher’. At the same time, the article addresses the pitfalls associated with the intertwining of research and friendship. Rather than offering clear advice, it explores questions that researchers befriending their communication partners face.

Keywords: friendship, ethnography, research ethics, qualitative inquiry

Úvod

Já: Jaký to je být ve výzkumu?

Eva: No, jako v rámci toho, žeš mi pomohla s nákupama a teď spolu trávíme příjemný víkend, tak bych řekla, že je to poměrně fajn (smích).

Já: A jaký to je být ve výzkumu kvůli tomu, že nevidíš?

Eva: Tak trochu hloupý, že jo. Že člověk k tomu přijde jako slepej k houslím a teď je na něm kvůli tomu dělán nějaký výzkum, je to takový srandovní. Kdyby na mně dělal někdo výzkum, protože jsem skvělá food-bloggerka (smích) nebo že jsem ta nejlepší psí panička nebo nejlepší přítelkyně, tak to by bylo fajn, ale jako já jsem té Lence [která zprostředkovala můj kontakt s Evou] na to kývla, to jsem ještě netušila, že to bude tak příjemný výzkum, hlavně kvůli tomu, že jsem taky pár lidí se svými výzkumama potrápila. Tak musí být ta rovnováha ve vesmíru.

(rozhovor; 24. 10. 2014)

¹ Mendelova univerzita v Brně, Provozně ekonomická fakulta

Příběh výzkumu, kterého se Eva účastnila, se začal psát před osmi lety, v rámci mého doktorského studia sociologie. Přes množství metodologických předmětů absolvovaných v rámci bakalářského i magisterského studia, přečtených knih o výzkumu i empirických článků jsem do terénu vstupovala jako nováček. Snad z určité pohodlnosti, v důsledku teoretické zaměřenosti i nervozity, nejistoty a obav, které vstup do terénu vzbuzuje, jsem se dříve vyhýbala výzkumu, který by stál na rozhovorech s lidmi. Budou se mnou chtít mluvit? Bude jim se mnou příjemně? A bude příjemně mně s nimi? Jsem poměrně introvertní a setkávání s novým člověkem je pro mě situací, která mě naplňuje úzkostí. Volba rozhovorů a etnografického výzkumu tedy vyžadovala jistou odvahu a zároveň popasování se s různými *nerovnováhami*, které takový výzkum přináší.

Má studie zkoumající „nevidomou zkušenost“ byla postavena na nestrukturovaných rozhovorech a etnografii se šesti lidmi se zrakovým postižením, vodicím psem a vidícím přítelem jedné z mých komunikačních partnerek. Provedla jsem rovněž kratší rozhovory se zaměstnankyněmi v organizaci „poskytující služby zrakově postiženým“. Výzkum byl poháněn mou zvědavostí a množstvím otázek, které jsem si o této zkušenosti kladla. Otázky, které při výzkumu padaly, byly do značné míry ovlivněné tím, že vidím, a svou zkušenost a schémata vnímání a poznávání jsem tak chtěla konfrontovat s pro mě dosud neznámou perspektivou. Do výzkumu jsem se pustila s tím, že mě „zajímá všechno“, samozřejmě zároveň s vědomím, že není možné toto „všechno“ obsáhnout.

Metoda nestrukturovaných rozhovorů mě zpočátku oprostila od potřeby jasné struktury, výzkumných otázek i přesně vymezených témat, ale vyžádala si opakování rozhovorů – v rámci dvou až tří hodin, které jsme obvykle jedním rozhovorem strávili, jsme vždy stačili probrat jen malý výsek „nevidomé zkušenosti“ mých komunikačních partnerek a partnerů. K tomu se přidalo ještě pozorování, které probíhalo na nákupech, koncertech, cestách, procházkách či výletech. Doprovázení člověka se zrakovým postižením zdůrazňuje kolektivní charakter činnosti; společná chůze i popisy okolí si přímo říkají o větší napojení s oním člověkem a etnografické pozorování tak nabývá především formu sdílení zážitků a radostí, ale i překážek. To vše vede k vytvoření blízkých vztahů, z nichž některé ústí v *přátelství*.

Výzkumník, zkoumaný, partner: Rozostření hranic

Hall (2009) říká, že vztah mezi etnografem či etnografkou a komunikačními partnery a partnerkami se vyvíjí. Jedná se o „intimní interakci, odkazující na ‚probíhající vztahy‘ rozvinuté s participanty během etnografie, spíše než na metody, které z ní vyplývají“ (Hall 2009: 264).² Sama výzkumnice je tedy součástí výzkumu a představa nezaujatého pozorovatele (Ramazanoğlu & Holland 2002) bere za své, což s sebou přináší i větší citlivost k etickým otázkám a především jejich reflexi (Hall 2009). Domněle nestranný

² Překlady z anglojazyčných pramenů jsou moje.

a nezúčastněný přístup souvisí s iluzí pravdy, kterou výzkumník odhalil, přičemž ve skutečnosti nezdědka neuvědoměle reprodukoval zažitě představy, které se s konkrétním tématem pojí (Barnes 2008; Ramazanoğlu & Holland 2002).

V etnografii je důležité, že se výzkumník podílí na konstrukci reality jak svým výsledným psaným výtvorem (Van Maanen 2011), tak zapojením se do života svých komunikačních partnerů. Navíc ani role výzkumníka není zřetelná a přímočará, jako je tomu u pozitivistického výzkumu, ale zahrnuje i role „učedníka“, „přítele“ a „spolupracovníka“ (de Laine 2000: 18). Ponoření se do terénu je „komplexní zkušeností, která vyžaduje všechny výzkumníkovy schopnosti – intelektuální, emocionální, politické, intuitivní a morální“ (de Laine 2000: 18) a poukazuje na heterogenitu výzkumu a vztahů uvnitř něho. Zejména poststrukturalistická feministická tradice kvalitativního výzkumu se zasazuje o nehierarchický přístup a překonání distinkce objektu a subjektu, k čemuž právě rozostření výzkumnické role a vstup na neformální půdu napomáhá (Baxter 2003). Mnohé z rolí výzkumníci a komunikační partneři sdílejí (přítel, spolupracovník), a jejich vzájemný vztah je tedy symetričtější než při jasně vymezených hranicích.

S etnografickým výzkumem rozostřujícím hranice mezi výzkumníkem a zkoumaným a s přístupováním k realitě jako ke konstruované se pojí potřeba reflexivity, respektive sebereflexivity výzkumnice (Davies 2002). Ta je důležitá pro uvědomění si podílu na výzkumu a na neutrální a nezúčastněný přístup nechává zapomenout. Reflexivita tak neznamená cestu k neutralitě, ale uvědomění si spolu-utváření výzkumu. Je důležité si uvědomit, že do takové reflexe není možné ani žádoucí zahrnout vše a že osobní postoje, způsob uvažování, emocionální angažovanost či sociokulturní podmínky se v průběhu výzkumu mění. Co je pravdou na začátku, nemusí platit na konci výzkumu. Spíše než o úvodní výčet postojů a ohledů, které by se mohly na výzkumu významně podílet (tj. o identifikaci vstupních elementů), jde o postupné pronikání těchto elementů do samotné analýzy, o navazování spojení, které výzkumnice společně na základě těchto postojů a faktorů s komunikačními partnerkami a partnery a jejich výpověďmi vytváří.

Potřeba reflektovat svou pozici a zkušenosti byla přítomna na samém počátku mého výzkumu, již u počátečního rozhodnutí provádět etnografická pozorování a rozhovory právě s nevidomými lidmi. Mé rozhodnutí bylo ovlivněno tím, že já sama vidím, a začalo dostávat jasnější kontury na výstavě o postižení *Naše cesta*, kde jsem se seznámila se svou komunikační partnerkou Jessíí.³ Výstava byla mou první větší zkušeností s postižením a ovlivnila počáteční směřování výzkumu, které se místo jasné struktury a promyšleného plánu řídilo vědomím, že zkušenosti nevidomého člověka jsou pro mě velkou neznámou. Kladení otázek nutně naráželo na limity mé

³ Jména komunikačních partnerek a partnerů jsou změněna, až na Jessie, která mě požádala o uvedení svého skutečného jména.

představitosti ovlivněné mou vidomou pamětí. V průběhu výzkumu se toto porozumění dále proměňovalo.

K výzkumu, jehož součástí je téma postižení, jsem přistupovala jako ke kterémukoli jinému etnografickému bádání, přestože například Couser (2005) přisuzuje výzkumu zabývajícím se postižením/znevýhodněním jistá specifika. Na rozdíl ode mě přistupuje k lidem s postižením jako ke specifickým skupinám či komunitám, což mu umožňuje nahlédnout strukturální podmínky a historii výzkumů, které tyto skupiny nezářídka marginalizovaly a objektivizovaly. Navíc dodává, že do etnografie o postižení se často promítá koloniální dědictví etnograficky zaměřených oborů. Čelí tak stejným etickým výzvám jako studium populací „podřízených západnímu imperialismu“ (Couser 2005: 123) a vytváří stejné mocenské nerovnosti. Etnografické zkoumání populace s postižením je navíc ztíženo její diverzitou a rozptýlením, jelikož postižení na rozdíl např. od etnicity není koncentrované v určitých rodinách či sousedstvích. To po dlouhou dobu způsobovalo nezáměr etnografů (Couser 2005), a výzkum postižení tak byl především doménou disability studies. Kromě toho byli postižení lidé často segregováni v ústavních institucích (Barnes 2008) a výzkum se zaměřoval především na tyto instituce. Jak už jsem ale uvedla, nezkoumám populaci či skupinu a zaměřila jsem se tedy na jiné otázky, které se s tématem postižení pojí.

Výzkum postižení/znevýhodnění má často emancipační náboj, především v případě studií vycházejících ze sociálního modelu (více k tomu Barnes, Mercer & Shakespeare 1999; Barnes 2008). Emancipační záměr se promítá i do debaty v rámci disability studies. Kitchin (1999) poznamenává, že zejména akademici s postižením jsou názoru, že tzv. tělesně způsobili výzkumníci nejsou s to postihnout, jaké to je být postižený. Jejich argumenty stojí na tvrzení, že výzkum je často postaven na zájmech výzkumníků, a tak zájem zkoumaných často přehlíží. Text Kitchin sice vznikl ještě před rozmachem *critical disability studies*, které do této debaty výrazně vstoupily, avšak problém využívání postižených „respondentů“ (což se týká především kvantitativních výzkumů) pro výzkumné záměry je stále živý. Neblahé zkušenosti s tím být „objektem výzkumů“ měla i má komunikační partnerka Eva, která už byla z jejich množství i kvality otrávená.

Já: Jaký byly ty výzkumy?

Eva: Fakt děsivý. [...] Ty lidi maj za úkol udělat výzkum, ale víc je nezájemá, jsou to prostě umělohmotný výzkumy. Ještě na gymnáziu jsem se setkala s výzkumem mezi slabozrakýma, ale bylo to všechno napsaný malinkým písmem. Bylo toho šest stránek a bylo to tak desítkou. A ta sekretářka, která nám to rozdala, chtěla, abych jí to vyplnila, a já jí to vrátila, že je to malý. Ale ona nikdy neudělala, že by to zvětšila nebo tak.

(rozhovor; 24. 10. 2014)

K Evě, která má vystudovanou humanitně zaměřenou vysokou školu, jsem se dostala přes naši společnou známost. Ta ji přesvědčila, aby mému výzkumu dala šanci. Když jsme se sešli osobně, můj výzkumný záměr a přístup se jí líbily.

Od výzkumu k přátelství

Jedním ze způsobů, jak ubrat ze sobeckosti výzkumu a zároveň dosáhnout určité symetrie a dalšího rozostření hranice mezi výzkumníci a zkoumanými, je vytvoření přátelských vztahů. Navázání kamarádství pro mě nebylo původním záměrem a zkrátka se v průběhu výzkumu „přihodilo“. Nejdále jsme v tomto směru zašly s Evou a ve vztahu k ní se výzkum stal zcela druhotným. O možnosti oslabení či přímo podkopání mocenské nerovnováhy skrz vytvoření přátelských vztahů se zmiňuje i Tillmann-Healy (2003). Owton a Allen-Collinson (2014) k tomu nicméně dodávají, že přátelství nevymaže či nezmenší všechny nerovnosti, a jako příklad uvádějí gender, věk, socioekonomický status, etnicitu či právě postižení. Neznamená to ovšem, že tato nerovnováha je fixní a absolutní. V průběhu výzkumu prochází proměnami a pocit nerovnováhy nemusí být u výzkumnice a jejích komunikačních partnerek a partnerů stejný. Je tedy klidně možné, že já pociťuji nerovnosti více než lidé, se kterými provádím výzkum. V mém případě šlo především o z mého pohledu vždy asymetrický vztah výzkumník/výzkumnice – komunikační partner/partnerka a dále o středostavovský socioekonomický status, kvůli němuž jsem se občas cítila poněkud rozpačitě. Nicméně tyto otázky jsme s participujícími na výzkumu neprobírali.

Tématu přátelství v etnografickém výzkumu se věnuje celá řada studií a názor na tento složitý problém není jednotný. Murphy a Dingwall (2007) hovoří o etnografii jako o metodě, s jejíž pomocí se výzkumníci snaží minimalizovat svůj dopad na studii, a Hendry (1999; cit. podle Hall 2009: 263) považuje role „přítele“ a „informanta“ za neslučitelné. Na druhou stranu de Laine (2000) mluví o potřebě vybudovat si s účastníky výzkumu reciproční a přátelské vztahy, čemuž podle ní etnografie svým dlouhotrvajícím charakterem nahrává. Setkávala jsem se s účastnicemi a účastníky výzkumu opakovaně, bylo proto zároveň důležité, aby se se mnou cítili dobře, a v tomto ohledu jsem nehlídala, zda náš vztah nepřerůstá v přátelství. Překrývání rolí výzkumníka a přítele s sebou nicméně přináší etická dilemata a rozhodnutí, která se mohou jevit jako sporná (de Laine 2000), a vystavuje výzkumnici i účastníky potenciálnímu emocionálnímu zranění (Owton & Allen-Collinson 2014; Tillmann-Healy 2003).

Uvědomovala jsem si, že takové chování může být rizikové, tyto obavy ale měly kořeny především v metodologických kurzech a knížkách. Prý je nutné udržovat si odstup, protože společně s přátelstvím vznikají také závazky. Mně ale přišlo, že to snad ani nejde jinak. Ritchie a Lewis (2003) poznamenávají, že v rámci feministického přístupu výzkumnice či výzkumník nezřídka prolomí hranici formálního vztahu a vyjadřují své pocity a sdílejí osobní záležitosti. Někdy se mi komunikační partneři a partnerky svěřovali s velmi intimními tématy a byla u nich patrná touha vypovídat

se i radost z prostoru, který jim byl v rámci výzkumu poskytnut. Osobní distanc mezi výzkumníkem a komunikačním partnerem někdy lidem ulehčuje se otevřít, ale já jsem se necítila v takovém asymetrickém vztahu příjemně. Nepříjemný pocit se násobil mým zájmem o Foucaulta s jeho tezí, že „instance ovládání není na straně toho, kdo mluví [...], nýbrž na straně toho, kdo naslouchá a mlčí“ (Foucault 1999: 74). A přestože situace mého výzkumu byla odlišná od zpovědních mechanismů racionálních diskurzů navazujících na pastorační zpověď, Foucaultova věta mi v hlavě zněla jako varování. Přišlo mi tedy správné svým komunikačním partnerkám a partnerům také pootevřít dveře do svého osobního života.

Na počátku výzkumu, po dvou setkáních s Evou a jedním společným i s jejím přítelem Filipem, mě pozvali na víkendový výlet do Muchomůrského lesa za účelem etnografického pozorování. Do tohoto pozvání se promítaly vzájemné sympatie a výzkum nebyl jediným důvodem, proč jsem na něj kývla. Vodicí fenka Nessie samozřejmě jela také, chtěla jsem tedy vzít i svou fenku Berry a napadlo mě přizvat i svou partnerku Jolanu, která je jejím hlavním člověkem. Zeptala jsem se jich předem, jestli jim její přítomnost nevádí, a oni souhlasili. Dnes se kamarádíme všichni čtyři, respektive šest, i s pejsky. Šlo zde zároveň i o určitou partnerskou symetrii, já s mojí partnerkou, Eva se svým partnerem. Hranice mezi přátelstvím a výzkumem byla tak v tomto případě velice křehká a role mé partnerky z hlediska výzkumu neidentifikovatelná. Zároveň se ale ukázalo, že tyto dva aspekty našeho vztahu se nemusejí vylučovat, jen vzájemným prolínáním mění svou podobu. Hall (2009) sice zastává názor, že je důležité výzkumný a osobní život oddělovat, já jsem ale nastoupila cestu, ze které již nebylo možno vrátit se zpět, a dnes jsem ráda, že jsem získala dobré přátele.

Někteří z mých komunikačních partnerek a partnerů byli na mé pozvání i na návštěvě u mě doma, kde jsem jim svou partnerku představila. Kromě Evy s Filipem a Nessií, kteří ji znali už z výletu do Muchomůrek, se jednalo o Jessii a Milana. Nechala jsem je tedy vstoupit do svého osobního prostoru, který se navíc může někomu jevit jako nestandardní vzhledem k faktu, že žiji se ženou. Také jsem je chtěla u nás pohostit a něco dobrého jim uvařit. Zachovala jsem se tak v této situaci jinak než Hall (2009), když stála před dilematem, jestli má přijmout, či nepřijmout na Facebooku žádost o přátelství od lidí, se kterými prováděla studii. Obavu o prozrazení svých osobních záležitostí nakonec vyřešila tak, že z nich vytvořila speciální skupinu a část svého profilu pak před nimi skryla. Pro mě bylo odhalení osobního života nedílnou součástí vyrovnanější dynamiky výzkumu; navíc přátelství vyžaduje reciprocitu (Tillmann-Healy 2003).

Když jsem některým z nich představila Jolanu, zároveň jsem představila i je Jolaně, což se může jevit jako eticky sporné, přestože jsem se jich samozřejmě zeptala, zda s její přítomností souhlasí a stejně tak souhlasila i Jolana. Došlo tak k vyzrazení jejich identity. Nicméně předem jsem věděla, že mí komunikační partneři a partnerky jsou velice otevření. Roman s Milanem ani netrvali na změně svého jména s tím, že se za nic nestydí (jména jsem jim ale změnila), a Jessie, jejíž příběh je nejintimnější,

mě po dlouhé úvaze sama požádala, zda může ve výzkumu vystupovat pod svým jménem, v čemž jsem jí vyhověla. Jolana vystudovala sociologii a o její (nejen) výzkumné citlivosti jsem přesvědčena. Zároveň je mi jasné, že ne každý bude s tímto postupem souhlasit, a pouhé konstatování, že „vím, že je to eticky sporné“, toto dilemma nevyřeší.

Vlastně nevím, jak bych se v otázce zapojení Jolany do vztahů se svými komunikačními partnerkami a partnery zachovala dnes, z odstupu sedmi let a po nabytí dalších výzkumných zkušeností. Odpověď by se mohla zdát na první pohled jasná – je třeba chránit identitu účastníků a účastnic výzkumu, neprozradit nic z jejich života, zachovávat anonymitu dat. Jenže kdo se se svým nejbližším člověkem nebaví o práci a o přátelích? Nemusela bych přitom uvádět jména, ale i kdybych je představila Jolaně až po konci výzkumu, snadno by si domyslela, o koho se jedná. Představila jsem je jako své přátele, nikoli komunikační partnery, nicméně tyto role byly tak propletené, že šly jen těžko oddělit. Můj tehdejší výzkum, zvláště pak s Evou, kde přátelství do vztahu výzkumnice a komunikační partnerky promlouvalo nejvíce, měl velmi nejasné hranice. I když jsme se společně s Filipem a Jolanou nesešli kvůli výzkumu, při společných výletech vyvstávaly situace, které byly etnograficky produktivní a zajímavé a byly zaznamenány v terénních poznámkách. Evě jsem o tom vždy říkala a ona vyjádřila svůj souhlas s etnografickým pozorováním mimo „teritoria výzkumu“ následovně: „Já s tím tak nějak počítám, že mě neustále sleduješ a cokoliv z toho, co řeknu, může být použito v disertačce“ (e-mail; 4.11. 2016). V mnoha situacích navíc sama přebírala výzkumnou perspektivu a všimla si, co „by se mi mohlo hodit do výzkumu“. Ritchie a Lewis (2003) v podobné souvislosti přímo hovoří o generování nového vědění, a to nejen na straně tázajícího, ale i dotazovaného.

Ona snaha o symetrii, kterou jsem si pro sebe nazývala spíše upřímností a otevřeností, byla posílena faktem, že komunikační partneři a partnerky, s nimiž jsem trávila nejvíce času, mi byli věkově blízcí. Zároveň jsem byla jako doktorská studentka stále ještě zvyklá na tykání mezi svými vrstevníky i ostatními studenty, i když byli starší než já. Rozhovory byly tak od počátku poměrně neformální a rychle přešly do tykání. V případě Romana si vzpomínám, že mi tykání nabídl on. U Milana to bylo obráceně, neboť mi připadalo zvláštní si s takto mladým člověkem vykat, a chtěla jsem i o něco snížit jeho prvotní nervozitu z výzkumu. U Evy ani Jessie si to nevybavuji a s Filipem, se kterým mě seznámila Eva, jsme si začali tykat okamžitě, stejně tak jako si začnu v neformálním prostředí tykat i s jinými partnery, partnerkami či přáteli mých kamarádů a známých. Vykání zároveň pro sebe vnímám jako určité hlídání odstupu, oddělování intimní hranice a zároveň udržování formálních vztahů. S komunikačními partnery jsme ale hranice formálnosti vzájemně prolamovali a držet si vědomě odstup mi přišlo nejen obtížné, ale i neslušné.

Sřetávání trajektorií

Mluvit o některých osobních tématech mi přišlo jednodušší z pozice výzkumnice než z pozice kamarádky. Přátelství se vyvíjí postupně a většinou chvíli trvá, než se dostane do intimní fáze, ve které se sdílají i velmi osobní témata. S mými komunikačními partnerkami a partnery výzkum předcházela přátelství. A zatímco jsme ve výzkumu probírali i velmi osobní témata, kamarádství zpočátku ještě nebylo ve fázi takové blízkosti, jež by dovolovala o některých tématech mluvit. Proto jsem cítila určité rozpaky a chvíli mi trvalo, než jsem si zvykla a opět se cítila příjemně a nepřipadala si, že jim nemístně lezu do soukromí. Trajektorie výzkumu a kamarádství se zkrátka sřetávaly, každý z těchto vztahů měl jiné obvyklé náležitosti a vývoj, a já jsem se ocitla v situaci, která pro mě byla naprosto nová, nepředvídatelná, a musela jsem se s ní vyrovnat. V prostředí sřetů heterogenních pozic výzkumnice a kamarádky jsem se zpočátku v některých situacích nebyla schopná orientovat, nebylo možné vydat se po vyšlapané cestě, která by pro mě byla srozumitelná a pochopitelná.

Zatímco Blake (2007) píše o nezbytnosti získání odstupu, v mém případě to byl naopak můj blízký vztah ke komunikačním partnerkám a partnerům, který mě zavazoval k odpovědnosti a vedl pozitivním směrem, protože mi bránil v přílišném teoretickém rozletu, kterého byla má předešlá akademická práce plná. Závazek pozorně naslouchat, neodchýlit se od toho, co mi chtějí komunikační partnerky a partneři sdělit, a zacházet s jejich informacemi jako se vzácnými artefakty, které vyžadují opatrnou péči, cítím nesrovnatelně silněji než v případě teoretické práce či analýzy diskurzu, kde scházejí konkrétní lidé, kteří věnovali svůj prostor a čas tomu, aby se se mnou o své příběhy podělili.

Výzkum byl tedy proveden poměrně nekonvenčně, což bylo částečně dáno mou nezkušeností s rozhovory a etnografií i jistou tendencí „nedávat si pozor“. Měla jsem nicméně stále na paměti své přání komunikační partnery a partnerky nijak nepoškodit a neohrozit a zároveň je ani nezredukovat na „objekty výzkumu“. Ačkoli kolem binarity objekt vs. subjekt výzkumu se vedly v sociálních vědách rozsáhlé diskuze a obzvláště feministická metodologická tradice přímo stojí na jejím prolomení, k určité přeměně komunikačního partnera či partnerky na informace, ať už při rozhovorech (přestože tvořených společně) či etnografickém pozorování, dochází.

Kamarádské vztahy se ukázaly být možností, jak takové redukci uniknout a jak vnímat člověka v jeho různosti a komplexitě, protože zdůraznily, že má komunikační partneři a partnerky jsou o mnoho zajímavější a vrstevnatější, než jak je schopen je ukázat jakýkoli výzkum. Vycházela jsem z poststrukturalistického stylu vedení výzkumu, zvláště z jeho feministické podoby, která dekonstruuje zdánlivě neutrální pozici „tazatele“ a klade důraz na uvědomování si spoluvytváření výzkumu a obrazu reality z toho všešlé (Ramazanoğlu & Holland 2002). Byla jsem nedílnou součástí výzkumu, hovořila jsem se svými partnery a partnerkami, měla jsem s nimi fyzický kontakt, když jsem je za rámě doprovázela na ulici, prala se s Nessií o kus klacku, při nakupování oblečení s Evou a Filipem jsem šla „do terénu“ s tím, že se budu držet zpátky, ale nakonec jsem se neuhlídala a komentovala, jak Evě oblečení sluší,

kde jí co sedí a neseď a jakou mají ty tkaničky na turistických botách barvu. A když už jsem byla sama součástí vznikajících vztahů, promluv a sdílení, největší zásah do výzkumu bych udělala, kdybych tyto vztahy nenechala volně plynout a vyvíjet se. Tillmann-Healy (2003) pojímá přirozeně se vyvíjející přátelský vztah za součást výzkumu a já беру tuto tezi za svou.

Závěr

O přátelství s komunikačními partnery a partnerkami v průběhu výzkumu je stále ještě možné hovořit spíše jako o něčem neobvyklém. Nemalá část metodologické literatury – zabývající se nejen kvantitativním, ale i kvalitativním výzkumem – hovoří o potřebě striktního oddělování rolí a výzkumného a osobního života, jako by se jednalo o sféry, které i když se prolínají, se dají očistit či bychom se o to měli alespoň pokusit.

Každý neobvyklý element výzkumu může být ale příležitostí, jak určité výzkumné postupy a porozumění, které považujeme za samozřejmé, znovu promýšlet. Takovou příležitostí je i přátelství. To může být metodou – způsobem, jak se namísto udržování hranic a vymezení kompetencí zaměřit na sdílení promluv, zážitků, pocitů. Cestou, jak vnímat člověka v jeho barvitosti, jak jej neredukovat na objekt výzkumu, na data. Jak vytvářet novou společnou kvalitu, která nezřídka přesáhne trvání výzkumu a dává nahlédnout jinak na asymetrie, jež se s výzkumem pojí.

Přátelství zviditelňuje heterogenitu situací a rolí, které nemají jasné ohraničení, ale prolíná se v nich „učedník“, „přítel“ či „spolupracovník“ (de Laine 2000: 18). Výzkum i přátelství tak nabývají nových podob a vydávají se nečekanými cestami, na které se mohou vydávat partnerky, partneři či další přátelé, někdy formou vyprávění, někdy pak i přímého kontaktu, který může vyústit ve společné vytváření blízkých vztahů. Přátelství je tak prostředkem, jak si lépe všimnout procesu provádění výzkumu, který se vyjevuje jako heterogenní, s rozostřenými hranicemi a v němž se propojuje a prolíná množství elementů, jež se vzájemně proměňují a ústí v produkování výzkumné reality.

A někdy se přátelství zkrátka přihodí. Společné sympatie si říkají o rozvíjení vztahu, o setkávání, o hovoření o rozličných tématech, o vzájemné svěřování. Sdílení. Jsem člověk, který má kolem sebe spíš pár blízkých přátel než spousty známých. Když si s nějakým člověkem „sedneme“, nechci o ten vztah přijít.

Literatura

- BARNES, C. (2008): An ethical agenda in disability research: Rhetoric or reality? In: D.M. Mertens & P.E. Ginsberg, eds.: *The handbook of social research ethics*. London: Sage. Str. 458–473
- BARNES, C. / MERCER, G. / SHAKESPEARE, T. (1999): *Exploring disability: A sociological introduction*. Malden: Polity Press
- BLAKE, M. (2007): Formality and friendship: Research ethics review and participatory action research. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 6 (3): 411–421
- COUSER, G. (2005): Disability and (auto)ethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 34 (2): 121–142
- DAVIES, Ch.A. (2002): *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*. London: Routledge
- FOUCAULT, M. (1999): *Dějiny sexuality*. Praha: Herrmann & synové
- HALL, S.M. (2009): „Private life“ and „work life“: Difficulties and dilemmas when making and maintaining friendships with ethnographic participants. *Area*, 41 (3): 263–272
- HENDRY, J. (1992) The paradox of friendship in the field: Analysis of a long-term Anglo-Japanese relationship. In J. Okley & H. Callaway, eds.: *Anthropology and autobiography*. London: Routledge. Str. 163–174
- KITCHIN, R. (1999): Morals and ethics in geographical studies of disability. In: J.D. Proctor & D.M. Smith, eds.: *Geography and ethics: Journeys through a moral terrain*. London: Routledge. Str. 223–236
- de LAINE, M. (2000): *Fieldwork, participation and practice: Ethics and dilemmas in qualitative research*. London: SAGE
- MURPHY, E. / DINGWALL, R. (2007): Informed consent, anticipatory regulation and ethnographic practice. *Social Science & Medicine*, 65 (11): 2223–2234
- OWTON, H. / ALLEN-COLLINSON, J. (2014): Close but not too close: Friendship as method(ology) in ethnographic research encounters. *Journal of Contemporary Ethnography*, 43 (3): 283–305
- RAMAZANOĞLU, C. / Holland, J. (2002): *Feminist methodology: Challenges and choices*. London: Sage
- RITCHIE, J. / LEWIS, J. (2003): *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. London: Sage Publications
- TILLMANN-HEALY, L.M. (2003): Friendship as method. *Qualitative Inquiry*, 9 (5): 729–749
- VAN MAANEN, J. (2011): *Tales of the field: On writing ethnography*. Chicago: University of Chicago Press

Hana Porkertová získala doktorát ze sociologie na Masarykově univerzitě, kde obhájila disertační práci o „nevidomé zkušenosti“. Nyní pracuje jako odborná asistentka na Mendelově univerzitě v Brně. Její výzkumy vycházejí z kvalitativních metod, které společně s kolegy rozvíjí tak, aby byli schopni zachytit zkušenost, jež není založená na zraku. K analýze konstrukce postižení a nevidomosti využívá poststrukturalistické přístupy, zejména deleuzo-guattariovskou filozofii a teorii aktérů-sítí. V jejím výzkumu se prolíná sociologie a sociální geografie. Publikuje v České republice (*Sociologický časopis*) i v zahraničí (*Critical Sociology*) a aktivně se podílí na organizaci osvětových akcí o zkušenosti a právech lidí s postižením.

E-mail: hana.porkertova@mendelu.cz